

Preek Kloosterkerk 11 aug 2024

Ds. Theo Witkamp

Tekst: Joh 4: 19-23 en Gal 3:28

Inleiding

Mijn vrouw en ik wonen nu een jaar in Den Haag en het zomerthema 'thuis in de stad' is ons op het lijf geschreven. Nu gaat het ons behoorlijk goed af, al zeg ik het zelf, want we voelen ons al meer thuis in deze stad dan in het dorp waar we hiervoor 9 jaar gewoond hebben. Het helpt dat we lid geworden zijn van het koor van de Kloosterkerk, maar met het oog op deze dienst is één van de ervaringen die ik de afgelopen tijd opdeed speciaal van belang.

Vorige maand waren we in het zwembad in het Zuiderpark. Een van onze kleinkinderen moest afzwemmen voor zijn B-diploma. De sfeer in het zwembad was feestelijk. Er waren zo'n 100 kinderen die die ochtend voor hun diploma kwamen. En er waren ouders, grootouders, broertjes en zusjes om ze aan te moedigen. Het was warm en gezellig. Al die mensen tezamen vormden een plaatje van onze stad zoals deze nu is. Ik zag kinderen met haren en huidskleuren van over de hele wereld vandaan. En hier kwamen ze samen, in hetzelfde zwembad, in hetzelfde water. Het was gewoon erg leuk om te zien. En toen dacht ik aan het zomerthema van de Kloosterkerk. Dit is onze stad, besepte ik. Willen wij thuis zijn in onze eigen stad, dan moeten we natuurlijk plek geven aan de diversiteit, die ik voor me zag. Dus deze kinderen, met al hun culturele en godsdienstige leefwerelden, accepteren. Liever gezegd: van deze kinderen houden, ervoor zorgen dat ze een goede kans in het leven krijgen, een fijne omgeving voor ze proberen te scheppen en, voor zover het van ons afhangt, een toekomst bieden. En om dat te kunnen doen is het nodig dat we elkaar als volwassenen accepteren en waarderen, dat we goed samenwerken, dat we de vragen waar we als stad en als samenleving voor staan eerlijk en met goed fatsoen oppakken, en dat we elkaar niet als vijanden, maar als bondgenoten benaderen. Kortom, thuis in de stad betekent -zo zat ik te denken- dat we ons op ons gemak kunnen voelen bij de diversiteit in onze stad en dat we ons *con amore* inzetten voor onze pluriforme samenleving.

Maar ik ben ook theoloog en predikant. Daarom vroeg ik me ook af hoe je hierover vanuit ons christelijk geloof iets zinnigs zou kunnen zeggen. En toen moest ik denken aan de teksten die wij zojuist gelezen hebben. Zij kunnen ons namelijk een hart onder de riem steken in de onrustige tijden waarin we leven en bij de gesprekken die we telkens weer moeten voeren. Ik begin bij de meer sociologische tekst van Paulus en ga dan verder met de meer filosofische tekst uit Joh.

Gal 3:28 'Er zijn geen Joden of Grieken meer, slaven of vrijen, mannen of vrouwen – u bent allen één in Christus Jezus.'

Paulus getuigt van een visie die het eigen groepsbelang overstijgt. In de brief aan de Galaten was het discussiepunt dat volgens sommigen Joodse christenen niet-Joodse gelovigen zich moesten laten besnijden voordat ze volledig lid konden worden van het volk van God. Het was prachtig dat ze erbij wilden horen, maar dan wel echt, dus via de besnijdenis, betoogden zij. Hadden de profeten hiervan niet al gesproken? Daarin hadden ze gelijk. Zo stond geschreven. Maar ze kregen het van Paulus niet. Integendeel, het maakte hem furieus.

Wat hij er tegen inbracht was best ingewikkeld en klonk ook niet altijd logisch. Maar als je het zag, begreep je het. Het springende punt voor Paulus was namelijk dat er echt iets nieuws was gebeurd met Christus. Als je dat niet door hebt, snap je het nog niet. Er was in de wereld echt een nieuw begin begonnen, 'een nieuwe schepping', noemde hij het zelfs nogal overmoedig. De oude onderscheidingen die we allemaal zo normaal vinden en die helpen om het leven een beetje te ordenen, waren niet meer dan provisorische zaken gebleken, die geen eeuwigheidswaarde hadden, zei hij. En hij noemde vanuit Joods perspectief drie van die onderscheidingen, drie categorieën waarin je de mensheid kan indelen en opsplitsen: a. je bent Jood (en bent lid van het volk van God) of je bent het niet (en dan ben je globaal gesproken een Griek); b. je bent slaaf of vrij; en c. tot slot ben je mannelijk of vrouwelijk. We zouden kunnen zeggen dat het gaat om a. je nationaal-religieuze identiteit; b. je sociaal-economische; en c. je gender-identiteit. Elk van deze identiteiten betekende dat je een bepaalde levensloop zou krijgen die behoorlijk verschilde van die van de ander. En je kon er weinig aan veranderen. Deze verschillen lagen vast en deden er dus toe. Maar Paulus zegt nu: niet waar! Dat klopt niet meer! Ze zijn er wel, maar ze zijn vanuit ons nieuwe perspectief niet meer van doorslaggevend belang. Je hoeft dus geen Jood meer te worden om bij het volk van God te horen. Van belang is alleen of je bij Christus hoort en of je zijn geest hebt ontvangen. De rest is allemaal relatief. Of je dus Jood bent of niet, wit of zwart, geel of groen, man of vrouw, homo of hetero of welke variatie we ook maar kennen, of je arm of rijk geboren bent, of je dun of dik bent, slim of niet, Amerikaan of Rus, moslim of christen, hindoe of boeddhist, het is allemaal betrekkelijk. Er is voor ons mensen een nieuw samenleven, een nieuwe eenheid mogelijk. Vertrouw je daarom toe aan de geest van Christus die alle natuurlijke verdeeldheid op aarde te boven komt.

In feite heeft Paulus een beeld van Christus die tijden en culturen overstijgt, een Christus die zich niet beperkt tot één religieuze richting, maar die om zo te zeggen zelf transreligieus is. We noemen dat in de theologie ook wel de kosmische Christus. We stuiten op een paradox, moeten we zeggen, want Paulus wilde niet een nieuwe religie stichten, net zomin als Jezus dat wilde. Paulus wilde de mensen slechts oproepen om te beseffen dat de tijd van religieuze muren voorbij was en dat de Geest van God iets nieuws begonnen was, dat alles en iedereen aanging. Maar om die boodschap te laten landen in de wereld, moest hij wel nieuwe gemeenschappen van gelovigen stichten, die langzamerhand als vanzelf een nieuwe religie werden, een wereldreligie zelfs, het christendom geheten. Maar eigenlijk waren die nieuwe

gemeenschappen provisorisch van aard, voor slechts een korte tijd bedoeld, niet voor een lange geschiedenis, met eerbiedwaardige instituties. Niet meer dan voorlopige kringen van mensen waar ervaren kon worden hoezeer de wereld vernieuwd zou worden. Heel idealistisch dus en vol vertrouwen op de geest van God.

Maar de provisorische gemeenschappen werden de kerk en de kerk werd een instituut en de instituten hadden wetten en regels nodig en geloofsbelijdenissen om te kunnen markeren wat men met elkaar nu eigenlijk geloofde. En men ging de eigen formuleringen daarvan geloven en onaantastbaar maken. De beeldspraak, de metaforen van vroeger werden meer en meer gezien als letterlijke taal die onveranderbare waarheden tot uitdrukking bracht.

Ik zeg niet dat het anders had gekund. Ik zeg wel dat het tijd is om in onze eigen christelijke traditie veranderingen aan te brengen. Om met elkaar thuis te kunnen zijn in de stad, om ons met elkaar thuis te kunnen voelen in de wereld, moeten we oude scheidingen te boven komen en gestolde waarheden weer vloeibaar maken. En daarom zeg ik in lijn met Paulus: het doet er niet toe of we onszelf christen of moslim noemen, hindoe of boeddhist, gelovig of ongelovig. Het doet er toe naar welke stemmen we luisteren in onze levens. Het doet ertoe welke geest wij toegang geven tot ons hart. Luisteren we naar die stemmen die angst zaaien en ons opzetten tegenover elkaar? Of luisteren we naar die stemmen die ons een weg wijzen naar een toekomst voor ons allemaal?

Ik vind het inspirerend te bedenken dat dit niet alleen gaat over hoe we ons gedragen, dus over onze daden en onze moraal, maar ook over wie we zijn en hoe we ons van binnen voelen. Paulus zegt hierover iets wat te denken geeft. Hij schrijft in dezelfde brief dat het niet meer hijzelf is die leeft, maar dat het Christus is die in hem leeft (Gal 2:20). Dit woord klinkt heel mystiek en zo is het door de eeuwen ook verstaan en dat is terecht. Tegelijk is het ook heel praktisch en het helpt ons om te beseffen dat onze mentaliteit kan veranderen, zodat we ruimer worden. Ons innerlijk kan worden verruimd door de geest van Christus die over alle grenzen heengaat. Paulus heeft dat zelf ervaren en hij vond het essentieel. Hij was nog wel dezelfde, maar anders. En dat betekent dat hij méér is geworden dan hij eerst was. Was hij eerst alleen Jood en man en vrij, nu is hij Jood én Griek, man én vrouw, vrij én slaaf. Hij is zichzelf om zo te zeggen dus getranscendeerd. Hij is met andere woorden een transmens geworden: transreligieus en transnationaal (geen Jood of Griek), transseksueel (geen man of vrouw), transeconomisch of transliberaal (geen slaaf of vrije). Het bijzondere is dat dit hem niet angstiger gemaakt heeft. Het maakte hem juist heel. Zo leerde hij wat vrijheid is en hij bezwoer de mensen in Galatië om die vrijheid niet weer op te geven voor iets wat kleiner, nauwer, minder was. Wat Paulus over zichzelf zei, zei hij als voorbeeld voor ons. Iedereen kan een transmens worden, méér dan zichzelf en zo tegelijkertijd meer zichzelf. Ja, ons hele leven, zowel ons innerlijk landschap als onze uiterlijke daden, zal dan meer ruimte ademen.

Joh 4:24 'God is Geest, dus wie Hem aanbidt, moet dat doen vervuld van Geest en waarheid.'

En zo komen we bij Joh 4, het beroemde verhaal van het gesprek dat Jezus met een vrouw uit Samaria voerde. In dat gesprek komt de vrouw tot de conclusie dat de man met wie zij spreekt niet zomaar iemand is, maar een profeet, want hij helpt haar om tot inzicht te komen en de waarheid over zichzelf te onthullen. Daarom legt zij hem een vraag voor over wat nu eigenlijk de ware religie is, een vraag die zowel in haar als ook in onze tijd speelt. In haar geval is de vraag of het de Samaritaanse of de Joodse religie is. Moet je m.a.w. op de berg Gerizim of op de tempelberg in Jeruzalem zijn? In ons geval zouden wij eerder vragen: moet je seculier, atheïstisch of religieus zijn, Joods of christelijk, islamitisch, hindoeïstisch of boeddhistisch, om slechts de hoofdstromingen te noemen. In het geval van deze vrouw uit Samaria is het eigenlijk een overbodige vraag, zou je denken, want als Jezus een Jood is, zoals zij weet, zal hij zeker niet zeggen: 'op de Gerizim', maar 'in Jeruzalem, want God woont daar in zijn tempel.' Maar zij verwacht meer van hem, lijkt het. Vanuit Joodse optiek doet zij, met haar godsdienst, eigenlijk niet mee, weet ze. Ze is dus niet alleen een morele, maar ook een religieuze outcast. Maar ... deze man praat respectvol met haar, hij ziet en hoort haar. En er gloort in haar hart een sprankje hoop dat hij misschien wel een goed woord voor haar heeft. En ze hoopt dat hij niet een Joodse religieuze nationalist zal zijn, maar dat hij ruimer van hart is en als een echt profeet zal spreken. Het is opvallend hoe zuiver haar theologische intuïtie is. Want als hij een profeet is, zal hij weten dat God de God van hemel en aarde is, de boetseerder van alle mensen, en niet het bezit van welke religie ook maar, of deze nu haar eigen religie, de Samaritaanse, of de Joodse, die van hem, is.

Jezus' antwoord is daarom op het eerste gezicht een teleurstelling, want het komt aanvankelijk helemaal overeen met wat elke Jood vindt: 'wij Joden weten waarover we het hebben, jullie Samaritanen niet.' En: 'Het heil is uit de Joden', en dus niet uit Samaria. Maar hij gaat daarna wel in één adem door met te zeggen, dat de tijden aan het veranderen zijn en dat nú het moment gekomen is dat de ware religieuzen niet in Jeruzalem of elders, maar 'in geest en in waarheid' zullen aanbidden. Het mag dan in Jeruzalem begonnen zijn, het zal daar niet blijven, het heil gaat verder. En zij beseft: ik hoor er ook bij, met alles wat ik heb en wie ik ben. Haar dorst wordt gelest en zij haalt verlicht adem.

Met de woorden 'in geest en waarheid' overstijgt Jezus het religieus nationalisme, net zoals Paulus in Galaten dat doet. We lezen hier dat de eigen stad niet het centrum of de grens is, zelfs niet als de tempel daar is, 'de plaats waar God woont'. Maar als de locatie voor Gods aanwezigheid niet de Gerizim, noch Jeruzalem kan zijn, waar is hij dan wel? Welke locatie is dan wel geschikt? Is er eigenlijk wel een locatie die bij geest en waarheid hoort? Volgens het Joh.ev. is die er, maar het is wel een aparte plek. Het is namelijk de persoon van Jezus. Een plek die niet op de kaart is aan te wijzen of met handen te vatten. In letterlijke zin is hij zelfs allang verdwenen. Jezus is al 20 eeuwen niet meer onder ons. Dus over wat voor plek hebben we het eigenlijk? Die plek, zal Joh zeggen, is daar waar de Geest is. Het Joh-ev

spreekt daar in latere hoofdstukken veel over. God is waar de Geest is, waar de geest van Jezus aanwezig is, dus waar mensen in geest en waarheid leven, waar kringen ontstaan die zich laten inspireren door die geest. En dat is zo, omdat God zelf Geest is, voegt Jezus eraan toe.

We moeten ons goed realiseren in wat voor denkwereld we nu terecht komen. Het inzicht waar Jezus het over heeft is namelijk moeilijk voor wie houdt van duidelijkheid, nationale trots of een stevig kerkbegrip. Met het woord 'Geest' zitten we in de sfeer van het onzichtbare, het niet met handen te vatten, van wat vluchtig is, ongrijpbaar. Bij Geest moeten we denken aan de wind, die waait waarheen hij wil. Die wel invloed heeft -het kan een verkoelend briesje zijn maar ook een vernietigende storm- maar je zult hem nooit in een doosje kunnen opbergen. Als het over de geest gaat, dan gaat het in de bijbel altijd over dat wat het leven mogelijk maakt, openlegt, en toekomst geeft. Het is eerst gewoon de adem, de lucht van de aarde. Het is de letterlijke wind die over alles blaast. Die wind wordt vervolgens een metafoor voor dat wat het leven levend maakt. Het gaat om een geest die vrij is en niet vastgelegd wil worden in formules, juridische begrippen, statische woorden of geloofsbelijdenissen die ondertekend moeten worden. Dat kan allemaal niet, omdat het om de Geest gaat die onze geest te boven gaat, d.w.z. creatief, beweeglijk, niet in de macht van mensen, vrij en speels. Ja, wie deze geest kent, denkt eerder aan het spel dan aan de regels. Eerder aan de poëzie, dan aan de grammatica. Eerder aan zingen, dan aan zwijgen. Eerder aan vrijheid, dan aan vastigheid. Als Jezus God Geest noemt, overstijgt hij dus niet alleen het religieuze nationalisme, maar ook de religies zelf. God kan in geen enkele godsdienst opgeborgen worden, zelfs niet in de meest ware godsdienst. En dat komt niet door ons gebrekkig kenvermogen, dus omdat wij als mensen niet slim genoeg zijn, maar door wie of wat God in wezen zelf is. Ook als wij alles zouden kunnen kennen, dan nog zouden wij de waarheid niet bezitten. Want God is Geest.

Dus ook dat beroemde Sufi-verhaal over de olifant en de blinden klopt niet helemaal. U kent het vast wel. Allerlei blinde mensen betasten een olifant, een dier dat hun onbekend is, en beschrijven wat het is. De één zegt bij het voelen van een poot: hij is een boom met een stevige stam. Een ander die de slurf heeft gevoeld zegt: hij is een holle pijp. Een derde die de huid beroerde: hij is ruw en zo groot als een tapijt. Deze parabel leert dat elke traditie, elke godsdienst, niet meer dan een deel van de waarheid heeft gevonden en dat we bescheiden moeten zijn, omdat we beperkte mensen zijn. Wat Jezus zegt gaat echter nog verder: je kunt wel denken dat je die olifant hebt gevoeld, maar hoe kom je daarbij? De olifant bestaat niet. ... Daarmee wordt God zelf een paradox.

We denken vaak dat we met het woordje 'God' iets zeggen wat min of meer bekend is, maar dat is onzin. 'God' is een soortnaam. Er zijn allemaal goden, wisten de antieken, bovenmenselijke gestalten die invloed uitoefenen op onze zichtbare wereld. En onder hen is er één die de machtigste is, zeiden de monotheïsten. Het is echter moeilijk om hier de juiste woorden te vinden. Omdat wij mens zijn, kunnen we haast niet anders dan in menselijke termen over dat wat wij God noemen spreken. Maar als God Geest is, is Hij of Zij niet een

iets, een heel groot ding, ook niet een iemand, een uitvergroete mens, een man die alles kan, een grote Vader in de hemel, maar precies dat wat je niet vast kunt grijpen: adem, wind, geest. Hij is dus vrij als de wind, en levengevend als de adem. Deze geest doordringt alles, voedt alles, vitaliseert alles. Als God Geest is, kan hij niet vastgelegd worden, niet in woorden, niet in een filosofie en niet in een godsdienst, want de Geest is vrij en zal altijd vrij zijn.

Ik zei: God is niet een grote Vader in de hemel. Jezus noemt God hier echter ook Vader. Hoe zit dat dan? Hij heeft het over 'de Vader.' Dat kan inderdaad het idee oproepen van een bovenmenselijke vaderfiguur, maar we moeten niet vergeten dat ook dit woord een metafoor is en niet een letterlijke, laat staan een biologische uitspraak is. In de antieke wereld drukt de metafoor 'de Vader' vooral de oorsprong uit. De vader is waar je vandaan komt. Als God zowel vader als geest genoemd wordt wil dit dus zeggen, dat wij een oorsprong in loutere creativiteit hebben, een begin dat telkens opnieuw kan beginnen, dat we meer zijn dan op het eerste gezicht lijkt. Wij zijn niet alleen zichtbaar geboren uit onze letterlijke ouders, maar ook onzichtbaar uit een begin dat meer is dan biologie. We ontspringen aan een bron van leven en creativiteit. We zijn daarmee zelfs onlosmakelijk verbonden. We zijn daarom geen vreemdelingen in de wereld, die ons ook zo vreemd kan zijn. Er bestaat een verwantschap tussen de kosmische, overkoepelende, alles doordringende levensgeest en onze menselijke, tijdelijke en persoonlijke geest. Als God Geest is, betekent delen in zijn Geest, dat we ook delen in de wereld en delen in elkaar. We delen elkaars lucht en adem. We horen allen bij hem en dus allen bij elkaar.

Besluit

Er zou nog zoveel meer te zeggen zijn, maar voor vandaag is dit wel genoeg. We hebben uit de schatkamer van ons christelijk geloof een paar rijkdommen naar boven gehaald, die laten zien dat God meer is dan onze religie, dat God meer is dan God, dat God Geest is, en dat de Geest ons met elkaar tot meer mens maakt. Kunnen wij dan zonder onze godsdienst, levensfilosofie of de waarheden waarmee wij leven? Nee, dat niet. We hebben ze nodig, maar ze zijn relatief. Ze zijn onze krukken bij het lopen, maar niet het lopen zelf. Ze moeten ons brengen tot een levende ontmoeting met de Geest, met wat werkelijk waar en goed is, tot een echt gesprek met de bron van al wat leeft, en daarom in contact met elkaar. Als dat niet gebeurt helpen ze ons niets en worden ze rotsen, barrières, harnassen, tanks en bunkers. Dan helpen ze ons niet verder, maar verduisteren de geest en verkillen het hart. Maar waar de Geest van waarheid is, is er leven en goedheid.

Nog even terug naar het zwembad in het Zuiderpark. Zou ik dit allemaal ook tegen die mensen die daar bijeen waren hebben kunnen zeggen? Ja, als ze het gewild hadden, zou ik dit best met hen hebben kunnen delen. En dan zouden we elkaar daarna omarmd hebben, samen koffie gedronken hebben en als vrienden uit elkaar gegaan zijn.